

ПРОБЛЕМА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВИБОРУ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ

Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції

Київ-2019

**Національний музей Голодомору-геноциду
Інститут дослідження Голодомору
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Фундація Українського Голодомору-геноциду (Чикаго, США)
Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» імені Василя Стуса
БО «Міжнародний благодійний фонд розвитку Меморіалу жертв Голодомору»
Світовий Конгрес Українців в Україні**

ПРОБЛЕМА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВИБОРУ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ:

МАТЕРІАЛИ

**Міжнародної науково-практичної конференції
20 листопада 2019 р.**

Б-ка ПНПУ ім. К.Д.Ушинського

ПД9755

**Київ
Видавництво Марка Мельника
2020**

П 78

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Національного музею Голодомору-геноциду
(Протокол № 3 від 10.03.2020 р.)*

Підтримано Фундацією Голодомору-геноциду (США, Чикаго).

Редакційна колегія:

канд. іст. наук Ірина Батирєва,
канд. іст. наук Юлія Коцур, Тетяна Сопронюк, Лілія Шеремета.

Рецензенти:

Мовчан Ольга Миколаївна,
доктор історичних наук, професор кафедри історії та археології
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;
Лапчинська Ніна Василівна,
директор філіалу «Інститут дослідження Голодомору»
Національного музею Голодомору-геноциду,
заслужений працівник культури України.

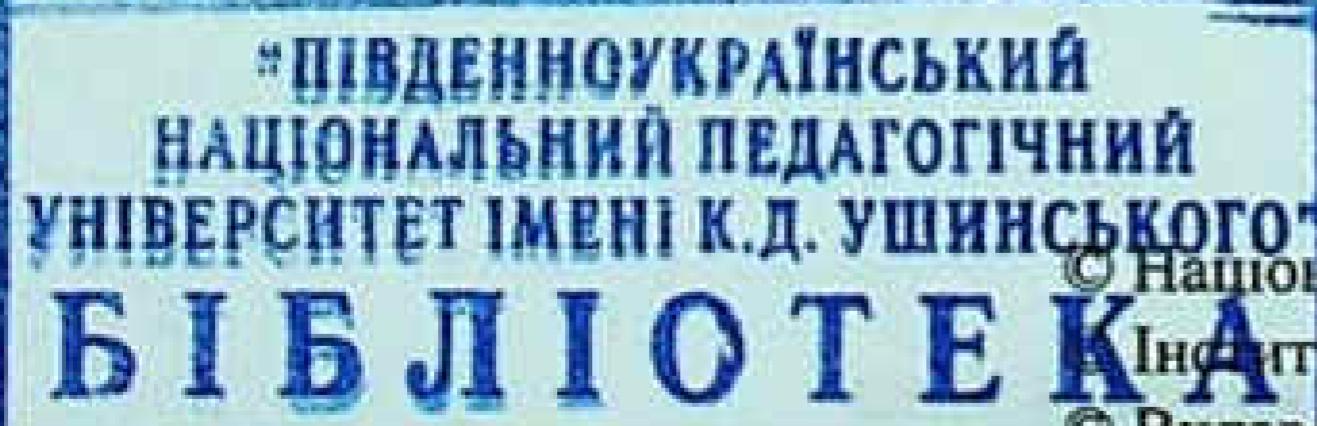
За достовірність викладеної інформації відповідальність несуть автори статей.

П 78

Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду:
матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
(20 листопада 2019 р.) – Київ: видавець Мельник М. Ю., 2020. – 312 с.

№ 9755

У збірці матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду» проаналізовано, в яких умовах українцям довелося робити екзистенційний вибір, як деформувався внутрішній світ людини, втягненої у щоденну й щохвилинну боротьбу за елементарне виживання, людини, яка бачила навколо себе муки й смерть найдорожчих їй людей і була нездатною хоч щось вдіяти. Це видання розраховане на істориків, етнологів, краєзнавців, викладачів та всіх тих, хто цікавиться темою Голодомору 1932–1933 років.

© Національний музей Голодомору-геноциду, 2020

Інститут дослідження Голодомору, 2020

© Видавець Мельник М. Ю., право на видання, 2020

ЗМІСТ

Вступне слово	5
Ярослав Калакура. Цивілізаційний підхід у дослідженні свободи вибору в умовах Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.	6
Андрій Козицький. «Вибір без вибору»: екзистенційний вимір Голодомору-геноциду	21
Лариса Кушинська. Геноцид та відповідальність в контексті століття	40
Ігор Якубовський. Екзистенційний вибір під час Голодомору: свобода волі чи детерміноване рішення	53
Victoria A. Malko Teachers' Existential Choices during the Holodomor-Genocide / Екзистенційний вибір учителів протягом Голодомору-геноциду	60
Володимир Сергійчук. Українські діти в 1932–1933 роках	80
Інна Шугальова. Етика виховання: готтентотська мораль співробітників дитячих притулків Радянської України в роки Голодомору	109
Наталія Романець. Механізми приховування правди про Голодомор партійно-радянським керівництвом Дніпропетровської області	126
Ірина Дмитришин. Чому Едуард Ерріо нічого не побачив	137
Олександр Ігнатуша, Тетяна Грузова. Дилема екзистенційного вибору духовенства та вірян у роки «Упокорення голодом» (1932–1933 рр.)	152
Світлана Старовойт. Чинники впливу на процес формування вибору українського селянина у переддень Голодомору	163
Віра Аннусова. Голодомор і нищення української родинно-побутової культури.	171

<i>Ігор Шуйський.</i> Українці і торгсин у 1932–1933 роках у творах письменників української діаспори	178
<i>Василь Марочко.</i> Демограф Арсен Хоменко: жертвовний вибір долі	187
<i>Тамара Поліщук.</i> Олександр Корж: екзистенційний вибір поета Розстріляного Відродження	193
<i>Віктор Козоріз.</i> Роль комуніста-опортуніста Якова Дробота в порятунку односельців від Голодомору 1932–1933 років	198
<i>Ганна Капустян.</i> «Боялися, що знали, і боялися, що не донесли»	212
<i>Ірина Батирєва.</i> Візуальні образи катів у спогадах людей, які пережили Голодомор	224
<i>Катерина Лук'янець.</i> Екзистенційний вибір низових виконавців хлібозаготівель під час Голодомору за матеріалами районної преси Чернігівської області	243
<i>Тетяна Григоренко.</i> Роль сільських активістів та робітників 25-тисячників у сконці злочину Голодомору проти селян Черкащини	254
<i>Ірина Еткіна.</i> Працівники політвідділів МТС — співвиконавців Голодомору на Чернігівщині (на матеріалах південних районів Чернігівської області)	264
<i>Дмитро Байкеніч.</i> Діяльність МТС в Україні як чинник впливу на життя українського селянина напередодні Голодомору	276
<i>Олександр Нікілев.</i> Колективізація і Голодомор 1930-х рр.: Трагедія в етнонаціональному вимірі (на прикладі долі нацменшин Дніпропетровщини)	284
<i>Анжеліка Вассес Зарате.</i> Висвітлення теми Голодомору в пресі іспаномовних країн	297
<i>Afif Abdel Nour.</i> Learning from the Great Lebanese Famine 1914–1918: A Scientific Approach / Вивчення Великого ліванського голоду 1914–1918 рр.: науковий підхід	309

В. Аннусова,
громадська діячка, краснавиця,
дослідниця Голодомору
Дніпропетровська обл., Україна

ГОЛОДОМОР І НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИННО-ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ

У статті подано спогади очевидців Голодомору 1932–1933 рр. із сіл Бараниківка, Нижня Бараниківка, Зелеківка, Третяківка Біловодського району Луганської області. Досліджено, як Голодомор, штучно створений радянською владою для винищення українського народу, впливув на українську родинно-побутову культуру. З'ясовано, що до проведення акції геноциду проти української нації українці мали багату культуру, традиції та звичаї, пов'язані як із землею, так і з щодennim устроєм життя, а після пережитого Голодомору життя людей змінилося докорінно.

Ключові слова: Голодомор-геноцид, Україна, родинно-побутова культура, традиції, звичаї, обряди.

Про нищення української культури колективізацією і голодом будуть говорити словами своїх односельців із с. Бараниківка Біловодського району Луганської області, які пережили цей жах та знайшли в собі сили і мужність, щоб розповісти нам, збирачам усних спогадів, про ті події.

«Такого б лиха в 33 в нас би не було, якби комуністи в 20-х не зламали уклад сільської громади. У наших дідів-прадідів були чіткі правила і закони, яких мав дотримуватися кожен член громади від мала до велика. Уклад громади тримався на традиційній моралі і віковічних звичаях; на шануванні Землі і всього того, що було на ній; на здоровому дусі в людському тілі; на спадкоємності звичаїв і традицій; на пануванні добра і любові серед люду. Берегли і шанували наші діди і прадіди землю-годувальницю, з раннього дитинства навчали цьому і своїх дітей. Вперше, вивівши сина в степ, на свою земельку, батько наказував сину: “Люби землю плідну, як матір рідну”. Кожен господар ділив свій наділ на три частини: хлібна, пасовища, розробки. Хлібна — це земля в роботі, на ній хліб сіяли. Пасовища — земля відпочиває і удобрюється, худобу пасуть на ній, поки аж не піде рости коров’як. Казали: “Коров’як зацвів, земля поспіла, пора в розробку”. Розробки — йде підготовка землі до роботи. Перша оранка важка, тому для роботи використовувалися сильні паристі воли, в більшості з двійнят. Як приведе корівка бичків двійнят, то до неї відразу підпушкали їх, тільки вони і доили її, десь місяців 7–8. За весну, літо, осінь скали їх, тільки вони і доили її, десь місяців 7–8. За весну, літо, осінь

на молочку та на траві бички набирали вагу більше 3-х центнерів, саме з таких і виходили сильні і спокійні волики, якими орали ціліну. Через 6–8 років земля переходила: “хлібна” в “пасовище”; “пасовище” в “розробки”; “розробки” в “хлібну”... Землі, як і людині, потрібен відпочинок і їжа. За такого ставлення наших дідів і батьків до землі, вона була сита, чиста і щедро розплачувалася гарними врожаями. В селі були мудрі дядьки, які мали хист визначати, коли орати, а коли сіяти та збирати. Такі здібності передавалися з роду в рід. Селяни дотримувалися жниварських обрядів. На хліборобську працю йшли як на свято: в чистих вишиваних сорочках, з піснями. А вже при колгоспах, з землі почали тільки брати, а їй нічого не віддавати. Орати, сіяти, збирати починали за наказом з району, а там в кріслах сиділи ті, хто й не бачив, як він той хліб і росте. А земля відразу відреагувала на цю біду: рясно стала заростати бур'янами, з'явилися болячки, зменшились врожаї. До голодовки люди якось ще відстоювали своє, старалися доглядати за землею так, як їх навчили діди, тому перший і другий роки в колгоспах ще й урожайними були, ну, а далі після 33... все по наказу зверху, а не підкоришся — тюрма. Колективізація і голодовка знищили мистецтво господарювання на землі, та що там казати, почали нищити і саму годувальницю та все, що на ній знаходиться...», — зі спогадів Тарабановського Л. С. 1888 р.н., с. Бараниківка Біловодського району Луганської області.

«До колективізації непогано жив наш люд. Землею обділений не був ніхто. Кожен їдак мав не менш, ніж три десятини землі. Перед колективізацією в нашему селі Бараниківка було більше половини середняків та заможних селян. А це тому, що створювалися всі умови для того, щоб трудячий селянин не бідував. Селяни, які одержали землю, але не мали ні тяглої сили, ні реманенту, були об'єднані в різного типу товариства і гуртки. Реманент, тяглову силу брали в кредит. Частину землі віддавали заможним під пополам, половину врожаю, як плату за землю, орендар віддавав власнику. Заможний селянин кожного року добровільно віддавав в бідняцьке об'єднання годовалого бичка. Кожної осені благодійники передавали майбутньому господарю, із незаможних, пару бичків. Він ростиав їх ще років три-четири, а як уже одягав ярмо на них і вони ставали воликами, його виключали із бідняцького гурту і включали до гурту середняків. Тому в селах роботящи в бідняках не затримувалися. Гуртів середняків в нашему селі було декілька: Лук'янівський, Липівський, Шарпилівський, Комарівський, Зюзівський. Зожної пайки селянин сплачував податки. А ще були благодійні внески на школу, церкву. І на все вистачало...», — зі спогадів Старікова А. М. 1914 р.н., с. Бараниківка Біловодського району Луганської області.

«Ми з Дреевим Свиридом, зі Злодіївки, в германську війну попали в полон до австрійців. Шість років працювали на чужій землі. Чотири останні роки господар і його дружина довірили нам навчати австрій-

ських селян хліборобській справі: як за землею доглядати, коли сіяти, коли збирати, як косу налагодити і косити, як за садом доглядати і впору збирати врожай, та ще й в діло все пускати (коптити, сушити, мочити). Вчили їх будувати, майструвати, плести повітки, музичні інструменти та образи виготовляти, травами болячки лікувати. Диву давалися австрійці, як багато вміють і знають малороси. Диву дивуються, мабуть, і тепер австрійці, як сталося, що якихось 50 років ми загубили майже все..., а головне — повагу до самих себе..., до землі-годувальниці, мови, звичаїв, традицій...», — зі спогадів Новохатського С. К. 1892 р.н., с. Бараниківка Біловодського району Луганської області.

Ці спогади свідчать не тільки про шанобливе ставлення до землі, хліборобську культуру, а й про добрі, товариські взаємини між людьми, які знишили колективізація і голодовка. Голодні роки були і раніше, про це народ пам'ятав, і тому намагався підготуватися до такого лиха.

«В 30-х годах позаминулого століття почали осоружать оборонітельну лінію од Сяну до Дону, щоб тримати оборону од турок і татар. Від дідів і прадідів передавалась нам печальна весть про гибель наших людей від непосильної роботи на строїтельствах оборонітельних сооруженій. А ще страшніше — про смерть від голоду, який лютував тут у нас. Та й зараз ще жінки співають цю жалобну пісню: “Посіяли, поорали та нікому жати... Пішли наші козаченьки лінію копати...”. В 1733-му лінію построїли до зими, а хліб в степу снігом накрило. Від голоду вимерло тоді багато люду. А в 1833-м, це вже мені мій дідусь розказував, що теж голод був, в окрузі обосновались чотири господарственних конних заводи. Коні, солдати, конюхи... вони ж воєнні заводи були, не хватало того, що родила земля, щоб всіх нагодувати. Ось і залишалося в наших людей зерна на їжу менше норми. Багато померло від недоїдання. В посушливі роки наших людей просо виручало. Його можна було сіяти до Петра... та й збирати вже після Воздвиження. Люд застерігав себе від голодного лиха. На «чорний день» готовували припаси в домівках. Заготовляли те, що довго зберігається: квасолю, мед, коріння пирію й лопуха, жабрій. Потім уже і в сільських громадах стали створювати громадські комори "на чорний день". Незалежно від статку всі, хто мали земельні наділи, здавали мірку зерна в комори "на чорний день". Завідуючим над коморами «на чорний день» вибирали грамотного чоловіка, з шанованого в селі чесного роду. Якщо були лишки, в якийсь рік не поміщалось принесене зерно в коморі, то його продавали, а за ці гроші ремонтували комори і закрами або купували нові. Хліб з громадських комор видавали селянам тільки у випадку якогось лиха, стихійного погодного чи смерті годувальника. 20–21 трудні були, люди не ситі були, та мору не було. Запаси "на чорний день" допомогли людям вижити», — зі спогадів Яблуненка С. А. 1872 р.н., с. Нижня Бараниківка Біловодського району Луганської області.

У 1927 році влада силою відібрала у громад хлібні запаси. «Заглянула в закрам, а він майже пустий. Не вистачить до весни зерничка. Пішла я до Павла Себір'яновича, просити, щоб видавав мені допомогу з общинних закрамів. Він знат про мою біду і тому зразу сказав, щоб через день я приїжджає з мішком і з возиком до нього. В назначений день я прийшла з возиком, ще й кума Лукія взялася мені допомогти. Доходимо до хати, де жив Павло Себір'янович, а там людей... і наші й чужі, і тачанки чи то воєнні, чи то міліцейські. А тоді батько Махорки Пукальки і сказав нам, що вночі Павла Себір'яновича вбили, бо не згожувався без дозволу громади, передавати общинний хліб в казну. Та не встигли, як то кажуть, у Павла Себір'яновича і ноги захолонуть, як спустилися з гори, з казенного, підводи з коритами для вивозу зерна, і забрали все общинне зерно в государство. Якби зерно з комор «на чорний день» не вивезли такого б мору в Злодіївці серед людей в 33 не було б» — зі спогадів Шевченко П.П., 1892 р.н., с. Нижня Бараниківка Біловодського р-ну Луганської обл.

Колективізація і голод знищили матеріальну культуру нашого народу: вміння господарювати на землі; святилища природні і культурні; значення для селянина рідної хати — оселі; народні промисли. Але не меншої нищівної сили зазнали і животворні джерела нашої культури: основні народні обряди і звичаї: народження, весілля, похорони; обрядово-календарні свята; народна педагогіка Над ними глумилися і спотворювали, інколи доходило до варварства.

«...А у попівських дочок з особою жестокостю все забирали: одежду, посуд, стільці, подушки... а зеркало велике винесли в двір і молотом розбили на кусочки... нічого їм в хаті не оставили, отаке воно робилося... Люди знесли їм деякі лахміттячко. Та вони так в скоросях од голоду попухли і померли. Так уповноважений з району приказав предцідатільші Таньці організовать в селі “протицерковний похорон”. Поскликали наших активістів, та ще й з сусідніх сіл підвезли на підводах, запрягли білого коня, заквітчали його як на весілля, а до барок за коси прив’язали мертвих попівських дочок і потягли покійниць до общинної ями, що на кладовищі, а активісти йшли попереду коня та співали вже совєтських пісень та частушок про попів та про церкву. Уповноважений виступав не на кладовищі, правда, а біля попівського дому і казав, що це не похорон попівн, а похорон старого укладу житні», — зі спогадів Дзюби М.Ф. 1914 р.н., с. Зелеківка Біловодського району Луганської області.

На початку 1930-х років уже святе для людей перестало бути святым.

«— Михайлі, сину, може хоч ти в мою голову вдовбеш, що ж воно робиться в нас? Христина наша прийняла Свиридона до себе. Свириден покинув Тетяну свою і синів Івана та Семена, ще ж зовсім хлоп’ят.

Федір залишив Христину з Яшою і Олею та пішов в прийми до Варки. А вона ж йому — двоюрідна сестра!

— Ви, мамо, ще не за всіх сказали, мене чомусь не упом'янули. Я теж Ганну залишив. А що поробиш — в такий час живемо: "равноправіє" і "абсолютна воля".

— Я добре, сину, зрозуміла: настав вік катанні», — зі спогадів Явтушенко В. П. 1918 р.н., с. Третяківка Біловодського району Луганської області.

«...Мене, як і мамку, теж “іспользовав” менший брат дядька Оникентія, Тихон, він приїхав сюди здалеку, зі своєю сім'єю по вербовці. Уже й багато время пройшло, а я як згадаю про те, то стає гидко... Знаю, що перед вечором він должен прийти до мене, а я в слізози, та мамка було кажутъ: “Терпи дочко, інакше ми не виживимо, помремо всі так, як і дядько Митро зі своєю сім'єю”. За своє “удовольствіє” вони розплачувалися з нами харчами, ми вже з голоду не пухли. Ще й мамці вдавалося сестрам передати трохи їжі. Та кусок хліба від них застрявав в горлі. Щоб не заберемініла я, та й мамка теж, ще ж не старі вони були, ми перед їжею по ложці, тричі на день, пили відвари кореню солодки, кори калини, трави грициків. Тим самим голодовка відібрала у мене здоров'я, дівоче щастя. Заміж я не вийшла, діточок не народила. Та хіба я одна така... Двоюрідна сестра Катерина теж, щоб вижити в голодовку "по руках" у колхозного начальства пішла, а ми ж з нею мріяли про наші весілля з дружками та боярами», — зі спогадів Дреєвої П. Г. 1914 р.н., с. Нижня Бараниківка Біловодського району Луганської області.

Частину народу в 1933 р. винищили голодною смертю, зробили каліками, а решту поставили на коліна перед страхом за своє життя і життя рідних.

«На весну в колхозі спохватилися... комусь сіяти хліб треба..., полоти..., жати, а людей нема, померло багато та й потікало з села стільки ж... Стали людям тим, що лишились живими, трошки зерничка давати, макушки, в полі обід готувати. 33-й, урожайний рік був, дощики в маю перепадали. Хліб стояв в пояс... колос зернистий... Дожинали ми пшеничку отам в третьому, за Козачківкою, до Злодіївки ближче. А вона така пшениченька, колосочек в колосочок, кажу дівчатам, давайте два кущика залишимо та Вінець зробимо. А боязно було, вже ж запрещали... Та бажання зігріти душу перебороло. Оставили ми пшенички два кущика на Вінець, квіток назбирали... Вінець скрутили та прикрасили, а мужики по старій пам'яті та відразу й пройшли через Вінець... «на багатство». Дівчата й молодиці розв'язали сніп, взяли пучечки пшениці та й зв'язали хлібну квітку, мужики з перевесел зробили Райвінок. І князя з княгинею вибрали, стали в хоровод і своєї обжинкової заспівали. Дивимося підвода іде... і прямісінько до нас,

полякалися... бо робилося ж все це без партійного благословення. А коли воно... Злодіївці поверталися з Шептухівки, перший пуд зерна на елеватор возили. Там теж собі активісти свято першого врожаю влаштували. Злодіївський бригадир Кузнєццов, по фамілії забула як звати, дістас з сумки в'язку бубликів: "Це вам, дівчата, замість хутиків". А з ним від сестри їхав дядько Йон, та й дістав з горщика невеликий язичок з медом: "А це вам на зернову кутю". Все вийшло як положено, по обряду... Вінець, Квітку, Райвінок, правда, біля скирди зі спнопами оставили, в село ж не можна було нести. Посвяткували... аж на душі тепліше стало... Розійшлися по домівках... Та наш бригадир все переживав, що неприязності у нього через це будуть, що хтось донесе активістам, та нічого, минулося. Тьотка Марфушка, вона найстарша серед нас була, так казала нам: "Те, що віками закладалося не так легко розрушити, особенно те, що в душі"», — зі спогадів Мірошніченко О. Л. 1896 р.н., с. Бараниківка Біловодського району Луганської області.

Під страхом голодної мученицької смерті після Голодомору 1932–1933 рр. народ змирився зі зміною життевого устрою села. Селянин перестав бути господарем, став колгоспником. Учитель і лікар стали служителями влади, а не народу. Крадіжка, за яку карали в громаді, стала майже нормою. Жінку — матір, берегиню роду — стали шанувати менше, ніж партійну колгоспну активістку. Родинне виховання переклали на не дуже надійні і впевнені плечі ясел-садочків і шкіл. Норма сходиться та розлучатися в сім'ях витіснила міцні сімейні цінності. Основні народні обряди — народження, весілля, похорони — наполовину заборонили, а решту — спотворили. Народні свята, обряди, звичаї назвали забобонами. Горілка, яку пили тільки на свята і в невеликій кількості, стала для багатьох майже щодня застіллям «до упаду». Люди втратили відчуття святості майна. Високу культуру приготування українських страв замінили «їжею наспіх». Святість батьківського слова була підмінена вірністю державним ідеалам. Культ прощення, який панував серед наших людей, змінився на помсту. «Правда з плеча» похитнулася перед страхом сказати «не те» і «не там». Це далеко не все, що змінилося в наших людях після Голодомору 1932–1933 рр., але ми знайшли мужність, попри довге мовчання і заборону, згадати про найжахливішу трагедію нашого народу. Тож вірмо в те, що знайдемо в собі сили відродити нашу українську культуру.

V. Annusova,
public figure, local lore researcher,
Holodomor researcher
Dnipropetrovsk region, Ukraine

HOLODOMOR AND DESTRUCTION OF UKRAINIAN FAMILY AND HOUSEHOLD CULTURE

The article includes the memories of the witnesses of the Holodomor of 1932–1933, who lived in Baranykivka, Nyzhnia Baranykivka, Zelekovka, Tretiakovka villages of Bilovodsk district of Luhansk region. It is studied how the Holodomor, which was artificially created by the Soviet authorities for the destructions of Ukrainian nation, influenced on Ukrainian family and household culture. It is shown that before the genocide of the Ukrainian nation, Ukrainians had rich culture, traditions and customs connected with land and everyday life. After the Holodomor, people's lives changed fundamentally. Very often, there was no one to receive the ancient wisdom for elder generation because morality rate reached millions. Moreover, Soviet authorities fought with religion. The rituals of birth, marriage, and funeral were simplified. Family education, the sanctity of marriage were broken, since people started simply to "come together" and "divorce". Mother was respected less than kolkhoz activist was. Sometimes, in order not to starve, the women had sex for food. Calendar rituals were distorted, they were called "superstitions", and village activists confidently fought against them. The material culture, the ability to process the land were destroyed because the farmer was no longer proprietor, but kolkhoz worker. Folk crafts and educations disappeared as well. People feared for their lives and the lives of their relatives; there was no trust and friendly relations. In the villages, such things as stealing, denunciations and alcoholism, which were forbidden before the Holodomor, became normal. People lost the sense of the sanctity of private possession. The culture of cooking the dished was turned into "fast food". The respect to father's word changed for loyalty to the state ideals. The cult of forgiveness among Ukrainian people turned into the revenge.

Key words: Holodomor-genocide, Ukraine, family and household culture, traditions, customs, rituals.